

YORUM

Acı Düşüşün Uzun Güzü: Eylül-Aralık 2021 Döneminde Türkiye Ekonomisini Sarsan Olayların Bir Muhasebesi

Fikret Şenses*

İktisat Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Türkiye ekonomisinin Eylül-Aralık 2021 döneminde karşı karşıya kaldığı, gidişatı yurtiçinde olduğu kadar yurtdışında da dikkatle takip edilen problemler esasen siyasal iktisadın hemen her veçhesi açısından son derece geniş kapsamlı içerimleri olan bir kur krizi anlamına geliyordu. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Eylül'de yüzde 19 olan politika faizini, müteakip aylarda indirim açıklayarak Aralık itibarıyla yüzde 14'e kadar düşürürken, Türk Lirası (TL) emsali görülmedik derecede sert bir değer kaybı –hatta çöküş mü demeli buna?– yaşadı. 1 ABD Doları (USD) Eylül başında 8,30TL iken, Ekim başında 9,55TL, Kasım başında ise 13,36TL oldu; TL'nin sonraki ay boyunca da günden güne değer kaybetmesiyle, 20 Aralık itibarıyla kur 17,50TL'yi gördü. Üstelik bu değer kaybının bir noktadan sonra yavaşlayacağına dair görünürde en ufak bir işaret bile yoktu hâlâ.¹ Hükümet TL'deki düşüşü durdurmak için 1-17 Aralık döneminde TCMB rezervlerinin toplamda 6 milyar USD kadar bir kısmını sattı ama nafiye. 20 Aralık'ta yapılan kabine toplantısının ardından Kur Korunmalı TL Vadeli Mevduat (KKM) planının duyurulmasıyla beraber, dolar/TL paritesi sert bir düşüşle 13,05'e kadar geriledi ve ertesi gün itibarıyla da 13,50 civarına yerleşti.

KKM planının amacı, TL'yi daha cazip hale getirerek döviz talebini azaltmaktır. Buna göre 3, 6 veya 12 aylık vadelerle TL mevduat hesabı açtıranlara, vade sonunda kur değişimi faiz oranı üstünde kaldığı takdirde, aradaki farkı telafi etme garantisi veriliyordu. Dolar kurundaki sert düşüşü sadece KKM planına bağlamak bir varsayım olmanın pek ötesine geçebilmiş değil. Bununla beraber, o gün TCMB'nin ve kamu bankalarının toplam 7 milyar USD kadarlık bir satış yapmış olması, durumu açıklama girişimleri arasında en makulü olarak öne çıkıyor. Ayrıca Ocak 2022 ortaları itibarıyla bazı Körfez ülkeleriyle ve daha başka ülkelerle toplam 30 milyar USD

* Bu makale, *New Perspectives on Turkey*'nin 66. sayısında yayınlanan “The long and bitter fall: an account of events that shook the Turkish economy during September–December 2021” başlıklı yazının çevirisidir. Şenses, F (2022). The long and bitter fall: an account of events that shook the Turkish economy during September–December 2021. *New Perspectives on Turkey*, 66, 180–190. <https://doi.org/10.1017/npt.2022.5>.

¹ Bu paragrafta verilen döviz kurları, TCMB'nin her gün 15:30'da duyurduğu gösterge niteliğindeki kurlardır.

civarında SWAP anlaşması yapılmış olmasının da dolar kurunu 14TL'nin altında tutmaya katkıda bulunduğu anlaşılıyor.

Döviz kurunda bu kadar kısa bir dönemde bu ölçekte bir oynaklık yaşanmasının en yıkıcı etkisi fiyat düzeyinde görüldü; bu da mal, para ve işgücü piyasalarında, keza gelir dağılımı ve yoksulluk üstünde çok ciddi sonuçlar doğurdu.

Türkiye'nin enerjide ve ara malların çoğunda ithalata bağımlılığı bir hayli yüksek olduğundan, döviz kurunun yurtiçindeki fiyat seviyelerine yansması da yüksek oldu, yaklaşık yüzde 25'i buldu. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan resmi verilere göre, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) sadece Aralık'ta yüzde 13,6 yükseldi, böylece yıllık tüketici fiyat enflasyonu yüzde 36,1'e çıktı. Gıda ve alkolsüz içecekler ve ulaştırma gibi ana harcama gruplarında enflasyonun daha da yüksek oranlarda seyretmesi (sırasıyla yüzde 43,8 ve 53,7) düşük gelir gruplarının sırtına ağır bir yük binmesine yol açtı. Yine aynı dönem için üretici fiyat enflasyonu yüzde 79,9 olarak açıklandı. Mazot, tohum, yem ve gübre gibi başlıca tarımsal girdilerin fiyatlarındaki büyük artışlar, tarımsal üretime ciddi bir darbe vurdu. Enflasyon dünya çapında genel bir yükseliş eğiliminde olsa da, Türkiye'deki enflasyon oranı açık ara en yüksek oranlardan biriydi.

Hükümet ve işveren temsilcileri ile işçi sendikalarının en fazla üyeye sahip "uysal" konfederasyonunun temsilcilerinden oluşan Asgari Ücret Tespit Komisyonu'nda yürütülen uzun pazarlıklar sonucu, Aralık ortalarına doğru, asgari ücrette yüzde 50 civarında artış yapıldı. Ocak sonuna doğru kararlaştırıldığı üzere, memur ve emekli maaşlarında yapılacak artış ise yaklaşık yüzde 25 civarında kalacaktı. Dahası yeni yılın ilk saatleriyle birlikte kelimenin tam anlamıyla bir zam yağmuru başladı: Elektriğe yapılan rekor zammı doğal gaz, benzin ve motorinde ciddi fiyat artışları izledi; derken köprü ve otoyol geçiş ücretleri, harçlar ve vergilere yapılan zamlar birbiri ardına geldi. Zamların gecenin bir yarısı açıklanmasının nedeni, söz konusu fiyat artışlarını, işçi ücretleri ile memur ve emekli maaşlarına yapılacak zammı etkileyen 2021 enflasyon hesabının dışında bırakmak gibi görünüyordu.

Piyasa güçlerinin belirlediği varsayılan bir ekonomide, merkezi otoritenin belirlediği fiyatların giderek yaygınlaşmasıyla fiyat mekanizmasının aşınması, sadece mal piyasasında görülen bir durum değildi. Hükümetin düşük faiz taahhüdü ve faiz oranlarını daha da indirme konusundaki kararlılığına rağmen, bankaların mevduat ve kredi faiz oranları, aynı şekilde Hazine'nin borçlanma oranları, TCMB'nin politika faizinin çok üstüne çıktı. Böyle bir ortamda duyurulan KKM de haliyle zevahiri kurtarmak isteyen hükümetin üstü kapalı bir biçimde faiz oranlarını yükseltmek için başvurduğu bir araç olarak değerlendirildi. Asgari ücretteki keskin artış ücret skalasının en altında yer alan emekçileri (yani işçilerin yüzde 43 gibi büyük bir oranını) biraz olsun rahatlatıyorsa da, bir bütün olarak ücret ve maaş yapısını bozdu. Asgari ücret ile kendi ücret ve maaşları arasındaki farkı korumak isteyen diğer kesimler artış talep etmeye başladı.

Liranın çöküşü, ardından enflasyonun yüksek düzeylere ulaşması, yoksulluk ile gelir ve servet dağılımında korkunç bir tahribata yol açtı. Yoksulluk daha görünür hale geldi; akşam pazarı sonrası yerden artık sebze meyve toplayan, çöpte yiyecek arayan, Halk Ekmek büfeleri önünde upuzun kuyruklar oluşturan insanların fotoğraf ve videoları her yerdedi. Döviz krizinin Türkiye'yi vurmasıyla beraber Türk mallarını artık çok daha düşük fiyatlardan alma imkânı bulan Bulgar ve Gürcü komşuların gününbirlik alışveriş çılgnlığı ise bu içler acısı manzara ile tam bir tezat oluşturuyordu.

Gelir dağılımına gelince, döviz kurundaki oynaklığın çok artmış olması, spekülasyon ve kamuya açıklanmamış bilgiye dayalı ticaretin (*insider trading*) öne çıktığı “kumarhane kapitalizmi”ne zemin hazırlıyordu. Söz konusu işlemler hakkında ayrıntılı bilgi verilmediği için net bir rakamdan bahsetmek zor, yine de gerekli mali kaynaklara erişebilenlerin bu yolla beklenmedik kazançlar elde etmiş olması gayet olası. KKM, yasal olup olmadığı tartışmasını ve Hazine’ye getireceği olası yükü bir yana bıraksak bile, kamu parasını bir avuç mudiye aktarma mekanizması olarak da değerlendirilebilir.

Bütün bu gelişmelerle birlikte, ülkenin zaten son derece kutuplaşmış olan toplumsal ve siyasal iklimi, muhalifler ile hükümet yanlıları arasında sert tartışmalara yol açtı. Hükümet temsilcileri ve destekçileri büyüme hızını ve ihracattaki rekor artışı öne çıkarmaya çalışırken, muhalifler finansal piyasalardaki kaosu, alıp başını giden enflasyonu, nüfusun geniş kesimlerinin yaşadığı geçim sıkıntısını gündemden düşürmemeye çalışıyordu. Medyada daha görünür hale gelen akademisyen iktisatçılar ise bu kısır tartışma biraz olsun bilimsel akıldan nasiplensin diye uğraşıyordu.

İzleyen bölümde, ilgili tartışmaya ve buraya kadar çizdiğim genel resme dayanarak, sözü edilen gelişmeleri şu sorular çerçevesinde ele almaya çalışacağım: Aralık’ta artık kriz boyutuna varan olayların altında yatan başlıca dış ve iç faktörler nelerdi? Söz konusu gelişmeler başlıca makroekonomik ve sosyoekonomik göstergeler üstünde nasıl bir etki yarattı? Hükümetin ve iş dünyası ile sendikalar gibi ekonominin başlıca bileşenlerinin söz konusu gelişmelere tepkisi ne yönde oldu? Türkiye ekonomisini kısa ve uzun vadede neler bekliyor? Ne yapmalı?

Krizin Altında Yatan Faktörler

Krizin altında yatan faktörler üç başlıkta toplanabilir. *Birincisi*, 2021’de Eylül başında, bir dizi kısa vadeli sorun, ekonomiyi kısılcına almış olan *yapısal sorunları* daha da derinleştirdi. Bu yapısal sorunlar arasında, tasarruf oranı ile yerli ve yabancı yatırım oranının düşüklüğü, düşme eğilimi gösterse de hâlâ yüksek seviyelerde seyre eden cari açık başta olmak üzere ödemeler dengesi sorunları, hükümetin dış borcunun çok ve borç servisi yükümlülüklerinin ağır olması, yüksek işsizlik oranı, yoksulluk; fırsat, servet ve gelir eşitsizliğinin fazla olması ile yaşam standartlarının bölgeden bölgeye büyük farklar göstermesi bilhassa öne çıkıyordu. Bunların yanı sıra kamu sektörü açıkları çok fazlaydı ve zaten yüksek olan enflasyon artmaya devam ediyordu. Büyümenin lokomotifini olan inşaat sektöründe yıldan yıla büyük dalgalanmalar görülmüyordu. 1980’lerin Yap-İşlet-Devret (YİD) modelini andıran şaibeli anlaşmalarla sayısı bir elin parmaklarını geçmeyen müteahhitlere bol keseden dağıtılan dolar garantili köprü, otoyol, tünel, havaalanı, şehir hastanesi projelerine yapılan yatırımlar kamu maliyesini altüst etti. Bütün bu gelişmelerin döviz kuru üstünde yarattığı baskılar nedeniyle yakın geçmişte TCMB rezervlerinden 128 milyar USD kadar büyük bir meblağda satış yapıldı.

İkincisi, *dışarıda meydana gelen olumsuz gelişmelerin* ağır yükü de ekonominin sırtına binmişti. Buraya kadar genel hatlarını çizdiğimiz karanlık tabloyu daha da ağırlaştıran önemli bir faktör, ülkeye ciddi bir darbe indiren Covid-19 pandemiydi. Pandemi nedeniyle, gelişmiş ülkelerdeki kadar cömert değilse de her halükarda bir maliyeti olan teşvik paketlerinin uygulamaya konması, enflasyon eğilimlerini daha da

körükledi. Küresel enerji, gıda ve emtia fiyatları ile navlunların artmasının yanı sıra ithalata bağımlılığı bir hayli yüksek olan Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülkelere enflasyon eğilimlerinin görülmesi, ödemeler dengesi üstündeki baskının artmasına ve bu enflasyon tablosuna bir de ithalat boyutunun eklenmesine yol açtı. Hükümet çevrelerinden kimi sözcüler spekülative bir saldırıyla liranın istikrarsızlaştırılmasının “dış güçlerin oyunu” olduğunu öne sürdüğü, krizin baş müsebbibi olarak “faiz lobisi”ni gösterdiği halde, bu iddiayı doğrulayan bir kanıt yoktu.

Üçüncüsü, mevcut krizin altında yatan faktörlerin bir ayağı da *içeride olup bitenlere*, en önemlisi de “Türk tipi” başkanlık sistemine uzanıyordu. Haziran 2018 itibarıyla yürürlüğe giren yeni sistem öncekinden bir hayli farklıydı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a eşi benzeri görülmedik derecede kapsamlı yürütme ve yasama yetkileri veriyor, söz konusu yetkileri yargıya kadar genişletmek için hatırı sayılır bir hareket alanı sağlıyordu. Siyasal rejimin otoriterliği, 2016 darbe girişiminin ardından daha da artarak hem ekonomik hem sosyopolitik hayatın hemen her veçhesinde barizleşti.

Böylece adeta sınırsız yetkilere sahip olan cumhurbaşkanı çok geçmeden ekonomi alanındaki kurumları da kendi etki alanına dahil etmeye başladı. Şubat 2016'dan bu yana tam beş kere başkanı değiştirilen TÜİK, gerçeği yansıtmayan veriler yayımlamakla itham edilince, kamuoyu nezdindeki güvenilirliğini büyük ölçüde yitirdi. Aynı şekilde TCMB'nin “bağımsızlığından” geriye pek bir şey kalmadı, zira Cumhurbaşkanı'nın müdahalesi Merkez Bankası başkanına talimat verme raddesine varmıştı. TCMB başkanı bu tür talimatlara kulak asmayacak olursa, Cumhurbaşkanı tarafından herkesin gözü önünde azarlanıyor ve görevden alınıyordu. TCMB başkanının bankanın diğer üst düzey yetkilileriyle beraber son üç yılda üç kere görevden alınmış olması, bu kilit kurumun giderek sınırsız yetkilere sahip Cumhurbaşkanı'nın daha fazla etkisi altına girdiğinin bir göstergesidir.

Cumhurbaşkanı aşırı indirgemeci ve akıl yürütme tarzı bakımından sorunlu olan “enflasyon sebep faiz netice” görüşünden milim şaşmadı; İslami referansların dozunu her geçen gün biraz daha artırarak, Eylül-Aralık döneminde tekrar tekrar propagandasını yaptı. Bunun sonucu ise, daha önce ifade ettiğim üzere, halihazırda yüksek olan enflasyonun artmaya devam ettiği dört ayda TCMB'nin politika faizini 500 baz puan indirmesi oldu. Bu da başlıca piyasalarda büyük bir çalkantıya yol açtı. Örneğin *The Economist*'in söz konusu olaylar hakkındaki yorumu şöyleydi: “Türkiye Cumhurbaşkanı piyasalara savaş açmış durumda.”

Politika faizinin indirilmesi, resmi enflasyon oranına göre bile çok yüksek bir negatif *real* faiz anlamına geliyordu. Bütün bu gelişmeler, Covid-19 tedbirlerinin gevşetilmesini ve enflasyon beklentilerinin yükselmesini takiben iç talebin artması karşısında, sağlam para talebinin artmasıyla sonuçlandı. Türkiye'nin döviz piyasalarının sığılığı dolayısıyla liranın yaşadığı sert değer kaybı, 20 Aralık'taki çöküşle beraber en uç noktasına ulaştı.

Nihayetinde bugün yaşananların büyük ölçüde, olumsuz dış faktörlerin başrolde yer aldığı 2008 krizinden farklı bir biçimde, mevcut yapısal sorunların ağırlaşmasında da büyük etkisi olan yönetememe haline bağlı olarak ülke içinde “kendi kendine çıkarılan” bir kriz olduğu söylenebilir. Günümüz itibarıyla Türkiye'nin yurtiçinde ve yurtdışında son derece kalifiye iktisatçıları ve ilgili alanlardan daha nice uzmanı varken, giderek daha da karmaşıklaşan bir ekonominin zorlu sorunlarının neden adeta el yordamıyla yönetildiğini anlamak gerçekten güç.

Ekonominin Bileşenlerinin Tepkileri

Ekonominin bileşenlerinin kur krizine verdikleri tepkiler de çeşitli başlıklar altında tartışılabilir. Derinleşen kriz konusunda ilkin sessiz kalan *hükümette* (ve medyadaki destekçileri arasında), bir yerden sonra her kafadan bir ses çıkmaya başladı; durumu savunma refleksiyle, farklı yönetim kademelerince birbiriyle çelişen bir dizi açıklama ortaya atıldı. Mesela en çok propagandası yapılan görüş, hükümetin “Çin modeli”ni uygulamaya koyduğunu; buna göre liranın değer kaybıyla beraber düşük faiz ve ücretler ihracat ve yatırıma ivme kazandıracak, böylece hızlı büyüme sağlanacaktı. Hükümet başarısızlıkla sonuçlanan orta vadeli programlarından bir diğerini daha yeni açıklamış olduğundan, bu görüşün bir “model” olarak sunulması ekonomiyi yakından takip edenlerde büyük ölçüde şaşkınlık yarattı. Haliyle, gerçek anlamda bir ekonomik modelin doğası gereği ancak orta ve uzun vadede etkili olacağına dikkat çektiler; böyle bir model ortaya koymanın, karşılaşılabilecek her türlü zorluğu ve neler uğruna nelerden taviz verilebileceğini enine boyuna düşünmeyi ve elbette ekonominin farklı farklı bileşenlerinden görüş almayı gerektirdiğinin altını çizdiler. Ayrıca gerçek Çin modelinin inceliklerini türlü boyutlarıyla açıkladılar. Hal böyle olunca, hükümet sözcüleri de çok geçmeden bu sorunlu pozisyonundan geri adım atmamak durumunda kaldılar.

Krizde makul bir açıklama bulmak için çırpınan hükümet bu sefer de zincir marketleri günah keçisi ilan etti: Stok yaparak “fahiş” fiyat artışlarına yol açıyorlardı. Marketlerde fiyat denetimi için zabıta ekipleri bile görevlendirildi. Son olarak, hükümet dini söylemine ek olarak, bir “ekonomik Kurtuluş Savaşı” yürüttüğünü iddia etti ve tabanının milliyetçi duyarlılıklarına hitap etmeye çalıştı.

Siyasi partilerin krize cevabı, bekleneneği üzere, siyasetteki derin kutuplaşmanın bir yansıması oldu. Hükümetin pozisyonunu canıgönülden savunan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), seçmenle doğrudan temastan kaçınarak söz konusu meseleleri gündeme getirmemeye çalıştı. Buna karşılık muhalefet partileri hükümetin politikalarını eleştirirken seslerini her geçen gün biraz daha yükselttiler. Liranın değer kaybının ihracatı artırmaya yönelik bilinçli bir politikanın sonucu olduğunu savunan hükümete karşı etkili bir muhalefet yürütürken, “eğer öyleyse, 2019-2020 döneminde ve sonrasında liryı desteklemek için yaklaşık 128 milyar dolar satın Merkez Bankası’nın kıymetli rezervlerini neden tükettiniz?” diye soruyorlardı. Yurdun dört bir yanını dolaşan muhalefet partileri sık sık küçük esnafı ziyaret ederek ve sokaktaki vatandaşla yüz yüze temas kurarak, bu insanların ekonomik sıkıntılarını uzun uzun dinlediler. Ayrıca, hükümet bu zamana kadar hep kulak arkası etmiş olsa da, derhal yeni bir cumhurbaşkanı seçiminin yapılması ve normalde Haziran 2013’te düzenlenmesi gereken genel seçimlerin erkene alınması çağrısında bulundular.

İş dünyasının başlıca şikâyeti, bekleneneği üzere, önünü görememek, geleceğe dair plan yapamamaktı; zira döviz kuru oynaklığı ile yüksek olan ve artmaya devam eden enflasyon, ticari faaliyetleri Aralık’ta kısa bir süreliğine de olsa adeta durma noktasına getirmişti. Aralık ortalarında, özel sektörün başlıca örgütlerinden olan İstanbul Sanayi Odası (İSO) ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), ayrıca büyük işletmeleri temsilen Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) peş peşe açıklamalarda bulunarak, ekonomik ortamın istikrarsızlığı ve belirsizliğinden duyulan rahatsızlığı dile getirdiler. Erdoğan’ın bu eleştirilere yanıtı ise, yine bekleneneği üzere, söz konusu örgütleri hedef alarak alenen azarlamak oldu.

İşçi sendikalarının ve diğer toplum kuruluşlarının tepkileri, örgütten örgüte büyük fark gösteriyordu. Sözgelimi Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) hükümet politikalarına karşı geniş çaplı sert bir eleştiri yürütürken, başlıca rakibi olan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (TÜRK-İŞ) hükümetle daha yakın ve işbirliğine dönük bir ilişkisi vardı. Bu dostane ilişki sayesinde, Asgari Ücret Tespit Komisyonu'nda işçi hareketini temsilen yer alan TÜRK-İŞ olmuştur. Asgari ücreti tespit süreci iki örgüt arasındaki farkı bir kez daha açıkça ortaya koyuyordu, zira DİSK çok daha yüksek bir artış talebinde bulunuyor, her fırsatta eylem ve mitingler düzenleyerek varlığını hissettiriyor, güçlü bir duruş sergileyerek hem kendi üyelerinin hem de diğer dezavantajlı grupların sıkıntılarını gündeme taşıyordu. Her iki örgüt de düzenli olarak açlık ve yoksulluk sınırı verileri yayınladı. TÜRK-İŞ asgari ücretteki yüzde 50'lik artışı olumlu bir gelişme olarak değerlendirdiyse de, fiyatlardaki sert yükseliş çok geçmeden bu artışı aşındırmaya başlayınca, baştaki coşku dalgası da sönüp gitti.

Siyasi partiler gibi *medyanın* krize dair değerlendirme ve tepkileri de keskin bir biçimde ikiye ayrılıyordu. *Halkın* büyük bölümü hükümet politikalarını sokağa inip kitlesel olarak protesto etmeye temkinli yaklaşıyor, tepkisini daha ziyade bireysel olarak, özellikle de sosyal medya üstünden gösteriyordu. Bu huzursuzluğun başlıca istisnaları sağlık çalışanları, memurlar ve emeklilerin eylemleri oldu. Halkın ekonomik kriz nedeniyle yaşadığı onca sıkıntıya rağmen nispeten itidalli kalması, kimi ülkelerdeki deneyimle taban tabana zıttı. Bu durumun kısmen hükümetin otoriterliğinden ve muhalefetin temkinliliğinden, ama daha önemlisi –önceki ekonomik kriz deneyimlerinin gayet açık bir biçimde ortaya koyduğu üzere– halkın tepkisini sandık yoluyla gösterme tercihinden kaynaklandığını tahmin ediyorum.

Bizi Neler Bekliyor?

Hükümet şimdiye kadar, ayrıntılı ve kapsamlı bir ekonomi stratejisi şöyle dursun, açık ve net bir politika çerçevesi bile ortaya koymadıysa da, yakın gelecekte esasen şu üç meseleyi gündemine alacağını tahmin etmek zor değil: döviz kurunda istikrar, enflasyonla mücadele, yüksek büyüme hızı. Hükümetin politika duruşunun sacayağını oluşturacak gibi görünen bu konuları gelin biraz daha yakından inceleyelim.

Her şeyden önce, *dolar/TL* paritesinin Ocak 2022'nin sonları itibarıyla 13,50TL seviyelerine yerleşmiş gibi görünmesinin ilgili bütün taraflara biraz olsun nefes aldırması, liranın Eylül başına oranla sert bir biçimde –yüzde 62,7 kadar– değer kaybettiği gerçeğini değiştirmiyor. Bu durum elbette net ihracatı (ihracat eksi ithalat) ve cari işlemler dengesini olumlu yönde etkileyecekti. 2021'de sert bir biçimde çıkan ihracat rakamları 225,3USD ile gelmiş geçmiş en yüksek seviyesini görürken, hem dış ticaret açığı hem cari açık önemli ölçüde azalüyordu. Yaz aylarına doğru pandeminin hız keseceği tahmin edildiğinden, turizm gelirlerinin de ivme kazanması bekleniyor. Hükümetin Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik dış politika girişimlerinin altında yine bu ülkelerden Türkiye'ye fon girişi sağlama beklentisi yatıyor gibi görünüyor. Hükümet ayrıca yabancılara doğrudan gayrimenkul satışları yoluyla ve gayrimenkul almak üzere belli miktarın üstünde doları ülkeye getirenlere vatandaşlık verme uygulaması yoluyla ciddi bir fon girişi sağlamayı umuyor.

Sayıdığımız bu alanlarda gözle görülür bir iyimserlik hâkimken, başka alanlarda olumsuz beklentiler ağır basıyor. KKM kimi banka mevduatlarının dövizden TL'ye

aktarılmasıyla sonuçlandı belki ama genel tabloda beklendiği kadar büyük bir değişiklik sağlayamadı, *mevduatların büyük kısmı* hâlâ döviz hesaplarında tutuluyor. TL mevduatları için negatif reel faizin yüksek olması nedeniyle, son birkaç senedir Türkiye ekonomisinde görülen artan dolarizasyon eğilimi yeniden ivme kazanabilir.

Potansiyel yatırımcılardaki güven kaybı, vaktiyle Türkiye'nin hızla büyümesinin altında yatan başlıca faktörlerden biri olan büyük finans merkezlerinden kısa vadeli sermaye girişlerini engelleyebilir. Dahası, ABD Merkez Bankası'nın (FED) beklendiği gibi 2022 ve 2023'te birbiri ardına faiz artırma kararı açıklaması üzerine, kısa vadeli sermaye çıkışı bile yaşanabilir. Veya kısa vadeli sermaye bulunsa bile, zaten yüksek olan Kredi Temerrüt Takası (CDS) göstergesinin yükselmesinden de anlaşılacağı üzere, halihazırda yüksek olan ve artmaya devam eden bir risk primiyle birlikte geleceğinden, muhtemelen pek de ulaşılabilir olmayacaktır.

Son birkaç yıldır pandemi dünya ekonomisinde Doğrudan Yabancı Yatırımın (DYY) düşüş eğilimine girmesine yol açtığı için, yakın gelecekte bu da düşük bir ihtimal gibi görünüyor. Ayrıca Türkiye özelinde zayıf yatırım ikliminin yanı sıra son dönem ekonomik gelişmelerden kaynaklanan belirsizlik, keza hukukun üstünlüğünün aşındırılması gibi faktörlerin söz konusu olması, bu tür beklentileri daha da zayıflatıyor.

Daha önemlisi, mevcut üretim, yatırım ve ihracatın büyük ölçüde ithalata bağımlı olması. Mevcut üretim ve ihracatın ithalata bağımlılık oranı sırasıyla yüzde 50 ve 70 civarında. Enerji ve kimyasallar başta olmak üzere ara mallar ve hammaddeler ithalatın yüzde 90 gibi çok geniş bir dilimini oluşturuyor. Petrolün ve diğer emtianın dünya çapında artış eğilimi göstermesi de bu iç karartıcı tabloya tuz biber ekliyor.

Enerji sektörünün ithalata bağımlılığı bilhassa önemli bir sorun. Örneğin Ocak 2022'de, iddiaya göre İran'ın teknik bir arıza nedeniyle gazı kesmesinden dolayı, sanayi kuruluşlarına elektrik arzı birkaç gün boyunca sekteye uğradı. Yıllar yılı tarımda kendi kendine yetmesiyle nam salmış olan Türkiye'nin tarımsal üretim bakımından da ithalata son derece bağımlı hale gelmiş olması, enerji güvenliğinin yanı sıra gıda güvenliğini de önemli bir mesele olarak gündeme taşıyor.

Yüksek dış borç seviyeleri (2021'in 1. çeyreği itibarıyla brüt dış borç stoku 448,4 milyar USD, yani Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın yüzde 61,5'iydi), ağır borç servisi yükü, çok düşük seviyelerdeki döviz rezervleri, yakın gelecekte döviz kurunun istikrarı bakımından hiç de hayra alamet olmayan etkenlerden bazıları. Dolayısıyla 2022'nin sonunda, TCMB'nin Piyasa Katılımcıları Anketi sonucu olarak açıkladığı 16TL civarındaki dolar/TL paritesi beklentisinin bir hayli iyimser kaldığını görebiliriz.

Aralık'ta yaşanan bir dizi olay nedeniyle, *enflasyon* cephesinde de durum pek iç açıcı değil. Her şeyden önce, daha ziyade akademisyenlerden oluşan Enflasyon Araştırma Grubu'nun (ENAGrup) açıkladığı enflasyon oranlarının, resmi rakamların çok üstünde olduğunu belirtmemiz lazım. ENAGrup TÜFE'deki artışı 2021'in Aralık ayı için yüzde 19,4, 12 ay için yüzde 82,8 ve gıda ve alkolsüz içecekler kalemi için yüzde 35,8 olarak açıkladı. Her ne kadar Hazine ve Maliye Bakanı Nureddin Nebati büyük bir iyimserlikle "Yaza doğru bu seviyelerin gevşemesini bekliyoruz" ve "Haziran 2023'te seçimlere giderken enflasyonda tek haneli rakamları göreceğiz" demiş olsa da, mevcut göstergeler, tüketici talebini kısıtlama potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda bile, bambaşka bir tablo çiziyor. Dahası Bakan'ın beklentisi, TCMB'nin anketindeki yüzde 30 civarındaki beklentiyle de bağdaşmıyor.

Enflasyon oranı üstünde yukarı doğru bir baskı yaratması beklenen faktörler arasında, para ve maliye politikalarıyla ilgili olanlar göze çarpıyor. TCMB'nin bağımsız bir para politikası uygulama kabiliyeti –ve hatta topyekûn bağımsızlığı– artık sadece kâğıt üstünde kalmış gibi görünüyor. Bakan Nebati'nin 22 Ocak'ta bir grup ekonomistle yaptığı toplantıda “politika faizini önemsizleştirdik”lerini ifade ettikten sonra sözlerine şöyle devam ettiği söyleniyor: “TCMB bağımsızlığı diyeceksiniz, yok öyle bir şey. Siyasetçi olarak biz sorumluyuz. Faiz artmayacak artık, bunu unutun.” TCMB 2022'nin 1. çeyreğinde politika faizi indirimlerinin gerekli olmayabileceği izlenimi vermesine rağmen, Bakan'ın faiz indirimini ima ederek tekrar tekrar düşük faiz politikasını savunması, yakın gelecekte nasıl bir yol izleneceğine dair öngöründe bulunmayı güçleştiriyor. Para Politikası Kurulu üyelerinin bile Cumhurbaşkanı'nın talimatlarına uyacak kişilerden seçilmiş olması, geleneksel bir enflasyonla mücadele aracı olan parasal sıkılaştırmanın uygulanmasının beklenmeyeceği anlamına geliyor. Cumhurbaşkanı'nın seçimi ile genel seçimin –en geç– Haziran 2023'te yapılacağı göz önünde bulundurulursa, TCMB kaynaklarının bol keseden harcanmasıyla para politikasının enflasyona doğru yönelmesi hiç de şaşırtıcı olmayacaktır.

Yine aynı nedenlerle, maliye politikasında bir sıkılaştırma beklemek de zor. Kamudaki maaş ve ücret artışlarının, yakın zamanda açıklanan vergi muafiyetlerinin, müteahhitlere ve kamu borcuna karşılık yapılan büyük ödemelerin bir sonucu olarak, mali açığın artması bekleniyor. Ayrıca Hazine'nin KKM kapsamındaki mudilere karşı yükümlülükleri de mali yükü ağırlaştırma potansiyeli taşıyor.

İthalata bağımlılığı son derece yüksek olan Türkiye'de liranın sert bir değer kaybı yaşaması sonucunda fiyat düzeyinde meydana gelen arz yönlü şok, döviz kuru 20 Aralık'tan bu yana nispeten istikrarlı bir biçimde seyrettiği halde, hiç de hafiflemiş gibi görünmüyor. Bir kere daha, fiyatların aşağı yönlü yapışkan olduğu ortaya çıkıyor. Dahası, ekonominin genelinde hissedilen etkileriyle, yeni yılın ilk saatlerinde açıklanan rekor düzeydeki elektrik ve doğalgaz zamları, ayrıca asgari ücretteki keskin artışın üreticilere dayattığı ekstra maliyet, gelecekte kaçınılmaz olarak enflasyonu körükleyeceğe benziyor. 2021'de yüzde 31,9'a çıkan çekirdek enflasyonun yükselmeye devam etmesi ve üretici fiyatları ile tüketici fiyatları enflasyon oranları arasında büyük bir uçurum olması, enflasyon beklentilerinin daha da artmasında rol oynuyor.

Türkiye'de enflasyon hem talep yönlü (yaklaşan seçim etkisi) hem arz yönlü (maliyet baskısı) bir enflasyonun (döviz kurunda artışın ve ithalat fiyatlarının fiyat seviyesine etkisi), aynı şekilde güçlü bir beklenti enflasyonunun etkisi altında kalacak gibi görünüyor.

Halihazırda yüksek olan ve artmaya da devam eden enflasyon oranlarının, nüfusun geniş kesimlerinin refahı ve dolayısıyla gelir dağılımı üstünde ciddi bir etkisi var. Asgari ücretteki dramatik artış reel bir artış yaratmış gibi görünmüyor, çünkü –gayriresmî– enflasyon oranının çok altında kalmış durumda; gıda fiyatları ile elektrik ve doğal gaz gibi temel ihtiyaç fiyatlarındaki sert yükseliş, asgari ücretteki bu artışın büyük bölümünü çoktan eritti bile. Bu da bize işlevsel gelir dağılımında emeğin payının düşme eğilimi sergilemeye devam edeceğini gösteriyor. Üstelik asgari ücrette böylesine keskin bir artış, işverenleri, işçileri daha düşük ücretleri kabul etmeye zorlamaya veya onları işten çıkarıp yerlerine daha düşük ücretlere çalışmaya razı olan geniş göçmen ve mülteci kesimlerinden işçiler almaya sevk edebilir. Memur ve emeklilerin maaşlarındaki artış asgari ücrettekinin neredeyse yarısı düzeyinde kaldığından, refah kayıplarının daha fazla olması bekleniyor.

Geniş yoksul ve işsiz kesimleri ile diğer dezavantajlı gruplar, sosyal yardımlara muhtaç ve ciddi sıkıntılara mahkûm olmaktan kurtulamayacak.

Büyümenin sürdürülebilmesi için, özel sektör yatırımları kritik bir önem arz ediyor. Gelgelelim hükümet yatırımı artırmak için bütün umudunu düşük nominal faiz oranına bağlamış gibi görünüyor. Hükümetin TCMB'ye politika faizini düşürme talimatı vererek yatırımı teşvik etme politikası ters tepti, 20 Aralık tedbirleri sonucunda kredi faizleri dahil bütün faizler hızla yükselmeye başladı. Bu durum en çok bankalara yaradı, zira TCMB'den politika faizinin biraz üstünde bir oranla aldıkları borcu çok daha yüksek faiz oranlarıyla borç veriyorlar. Buna karşılık hanehalkı, şirketler ve hükümet ancak çok daha yüksek faiz oranlarıyla borçlanabiliyor.

Hem nominal mevduat faiz oranı hem kredi faizi oranı hâlâ enflasyon oranının altında olduğundan, reel faiz oranları negatif durumda. Böylesine büyük bir "mali baskı" altındaki bir ekonomide, yatırımcıların herhangi bir yatırım kararı verirken esasen (negatif) reel faiz oranını kıstas alması gayet olasıdır. Böyle bir durumda bile, nominal veya reel faiz oranını odağa alan bir yaklaşım fazla indirgemeci olacaktır, zira yatırım döviz kurundan şirket kârlarının düzeyine, beklentilerden hukuki ortam gibi kurumsal etmenlere kadar birbirinden önemli envai çeşit değışkene göre belirlenir.

Ekonomi 2021'de kayda değer bir büyüme oranına ulaştı. Son verilere bakılırsa, geçen senenin 3. çeyreğinde kaydedilen yüzde 6,7'lik büyüme oranı bu sene aynı dönem için yüzde 7,4 gibi etkileyici bir orana yükselmiş. Beklendiği gibi net ihracatın bu oranın yakalanmasında büyük rol oynadığı anlaşılıyor. Ne var ki 2022 tahminleri büyüme oranının 2022 ve 2023'te bu kadar yüksek olmayacağına işaret ediyor. Örneğin TCMB'nin Ocak 2021 beklenti anketine göre 2022'de sadece yüzde 3,7'lik bir büyüme öngörülüyor, yani bir önceki anketteki oran yüzde 4,1 oranında aşağı çekilerek revize edilmiş.

Net ihracatın olumlu katkısına rağmen, yakın gelecekte yüksek büyüme oranlarını sürdürme ihtimali gerçekten de zayıf, çünkü istikrarsız bir ekonomi, düşük tasarruf seviyeleri ve zayıf bir yatırım iklimiyle karşı karşıyayız. Uluslararası ekonomideki elverişsiz koşullar, sözgelimi pandeminin devam etmesi, tedarik zincirlerinde darboğazların yaşanması, yüksek gıda ve emtia fiyatlarının daha da artmasının beklenmesi, uluslararası ticarete büyümenin çok daha yavaş gerçekleşmesi, orta ve yüksek gelir grubundaki başlıca ülkelerde büyüme oranlarının düşmesi ve Türkiye'nin çevresindeki ülkelerde siyasi gerilimlerin iyice tırmanması gibi olumsuz gelişmeler, hızlı büyüme önündeki yurtiçi engelleri daha da artırabilir.

Ne Yapmalı?

Eylül-Aralık 2021 döneminde yaşanan bu bir dizi olaydan hem yurtiçindeki hem yurtdışındaki politika yapımcıların önemli dersler çıkarılması gerekiyor. Bu dersler hem kısa vadeli hem uzun vadeli politika çerçeveleri için temel oluşturmalı. İktisat biliminin öğretilerine sıkı sıkıya bağlı kalmayı gerektiren politika rasyonalitesine geri dönmek ve bu rasyonaliteyi korumak bir hayli önem taşıyor. Dolayısıyla ilk adım bu yönde atılabilir. Modern bir toplumun kilit kurumlarının günlük operasyonlarına ilişkin kararlar, yetkin ve son derece kalifiye uzmanlardan oluşan ekipler tarafından verilmeli, siyasetçilerin talimatları doğrultusunda şekillenmemeli. Rasyonel politikalar için güvenilir verilere ihtiyaç var. TÜİK gibi kurumların teknik araştırmalarına

müdahalelerde bulunmak, piyasada faaliyet gösterenlere yanlış sinyaller göndermenin yanı sıra, uluslararası alanda olumsuz bir etki de yaratabilir.

Ekonomik göstergelerin yönünü tayin etmenin, dahası kısa vadede istikrarı korumanın başlıca araçları kabul edilen maliye ve para politikaları, bilimsel olmayan yaklaşımlara terk edilemeyecek kadar önemlidir. Uzun yıllardır Türkiye ekonomisini gözlemleyen ve inceleyen biri olarak şahsen, Cumhurbaşkanı Erdoğan faiz oranları konusunda tekrar tekrar sorunlu açıklamalar yapmasa, TCMB'ye bu doğrultuda hareket etme talimatı vermese, döviz krizinin bu kadar derinleşmiş olmayacağı kanaatindeyim. TCMB'nin bağımsızlığını yeniden tesis etmek, liyakat sahibi kalifiye bir kadroyu iş başına getirmek gerekiyor.

Hukukun üstünlüğü, şeffaflık, hesap verebilirlik ve güven, piyasa ekonomisinin işleyişi için kilit kavramlardır. Bugün, yargı yoğun bir siyasi baskı altında. Halbuki yargının bağımsızlığı, bütün yurttaşlar için önemli olduğu gibi, yerli ve yabancı yatırımcı için uygun bir yatırım ortamı tesis etme bakımından da hayattır.

Kamu yönetiminde şeffaflığın yeniden tesisine yönelik ilk adım olarak, sayısı bir elin parmaklarını geçmeyen müteahhitlerle yapılan YİD benzeri anlaşmaların ve Körfez ülkeleriyle yapılan anlaşmaların detayları kamuoyuna açıklanmalıdır. Şeffaflık hem yolsuzlukla mücadele etmenin hem de yolsuzluk iddialarını boşa çıkarmanın etkili bir yoludur.

Hükümetin peş peşe açıkladığı orta vadeli denilen programların çok geçmeden anlamını yitiren hedefleriyle birlikte rafa kaldırılması, belli bir güven kaybına neden olduğu gibi derin bir belirsizlik de yaratıyor. Böyle programlar ortaya koymak için uzmanlık, dikkatle ve titizlikle hazırlanmak ve ekonominin bütün bileşenleriyle istişare etmek gerekir. Ne var ki TCMB'nin ilan ettiği hedefler, ekonominin bileşenleri açısından ikna edici olmaktan çok uzak görünüyor. Örneğin daha yakın bir döneme kadar, TCMB 2022 için enflasyon hedefini, sanki derin bir ekonomik kriz yaşanmıyormuş gibi, yüzde 5 seviyelerinde tutuyordu.

1980'lerde neoliberal dönüşümün başlamasından bu yana uzun vadeli meselelerin savsaklanarak arka plana itiliyor olması, yakın dönemlerde daha da ayyuka çıktı. Alt tabakalar o kıymetli zamanlarını ve enerjilerini, borsaları, faiz ve döviz kurlarını, hatta FED kararlarını takip etmeye harcıyorlar. Gelir ve servet dağılımı, işgücü piyasaları, yapısal ve teknolojik değişim, eğitim sisteminin her kademesinde reform ve sürdürülebilir kalkınma gibi daha uzun vadeli konuların sosyoekonomik gündemin en üst sıralarına çıkarılması gibi acil bir ihtiyaç var. Döviz krizi bu konuları gölgede bırakmamalı.

Bir avuç meslektaşım gibi ben de yıllardır ne yazık ki görmezden gelinen bu uzun vadeli meselelerin önemine dikkat çekmeye çalışıyorum. Burada, daha uzun vadeli bir perspektif çerçevesinde, söz konusu meseleleri bir kez daha gündeme getirmek için alternatif bir yol haritasının köşe taşları olarak alt alta sıralıyorum. Türkiye'nin orta gelir tuzağı denilen durumdan kurtulmasının tek yolu, sanayileşmeyi orta ve ileri teknoloji kategorilerindeki ara mallara ve sermaye mallarına doğru yönlendirerek yapısal değişimi sağlamaktır. Hâlâ serbest piyasaların ve serbest uluslararası ticaret fetişizminin hüküm sürdüğü bir ortamda bile, sanayileşmeye dayalı kalkınmada devletin rolü ve kamu yatırımlarının önemi göz ardı edilmemeli. Ekonomide strateji ve politikaların oluşturulmasında ve uygulanmasının denetlenmesinde, proaktif devlet müdahalesi gündemin üst sıralarında yer almalı. Neoliberalizm ekonominin önüne çıkan her vechesini etkisi altına alarak kapsamını genişletmeye devam

ederken bile, tarım ve sanayi sektörlerinin dengeli olduğu bir büyüme programı oluşturulabilir; kamu ve özel sektör arasında karşılıklı olarak iki tarafın da birbirini beslediği uyumlu bir işbirliği yoluyla, ithal ikamesine ve ihracata dayalı birleşik bir strateji uygulanabilir; ve aynı zamanda işsizlik, yoksulluk ve eşitsizlik gibi yakıcı sorunlarla her düzeyde ilgilenilebilir. Bütün bunların vergi yapısının ve eğitimin bütün kademelerinde radikal reformlarla tamamlanması, seçici bir DYY politikasıyla desteklenmesi gerekmektedir.

Bu sorunları çözmeye yönünde bir siyasi irade ortaya konmadıkça, sözü edilen hedeflerin aynı anda hepsine ulaşmanın mümkün olmayabileceğini kabul etmek lazım. İktisat neler uğruna nelerden taviz verilebileceğini hesap etme bilimdir, bunları aşmak için yollar ve araçlar sunar. Kısa vadede istikrarı sağlamanın ve uzun vadede yapısal sorunları çözenin en etkili ve kuşatıcı yolu, önde gelen ekonomik aktörlerin tamamının katılımıyla planlama yapmaktır. Böylece ortaya konacak program uygulanırken, plan ve politika yapıcılar, neoliberalizme yönelik eleştiri ve itirazlara ilişkin geniş literatürü yakından izleyerek ve neoliberalizmden uzaklaşan paradigma değişikliklerini dikkatle takip ederek, neoliberalizmin kalan kısıtlamalarından sıyrılmaya çalışmalıdırlar.

Translated by Özge Çelik